

Структурныя змены і працэс перайменаванняў у айканіміі Гомельшчыны

Н. А. БАГАМОЛЬНИКАВА

Намінацыйны арсенал любой мовы выразна падзяляецца на два колькасна розныя пласты: агульныя імёны, ці апелятывы, і ўласныя імёны, або онімы. Раздзел мовазнаўства, які вывучае онімы, называецца анамастыкай, што ў перакладзе з грэчаскай мовы абазначае ‘майстэрства даваць імёны’. Уласныя імёны з’яўляюцца індывідуальнымі найменнямі самага шырокага і разнастайнага кола прадметаў, з’яў, паняццяў. Да іх належаць імёны людзей, жывёл, геаграфічных аб’ектаў і аб’ектаў касмічнай прасторы. Уласныя імёны нярэдка маюць творы літаратуры, выяўленчага мастацтва, органы перыядычнага друку, святы, памятныя даты, фестывалі, святкаванні, асобныя дакументы, значныя адрэзкі часу, сродкі перамяшчэння. Такая разнастайнасць імён прывяла да вылучэння падраздзелаў анамастыкі і размежавання іх дэталізуючымі тэрмінамі, якія прынята сігнатаваць як класы онімаў. Напрыклад, сукупнасць назваў геаграфічных аб’ектаў – тапанімію – вывучае **тапаніміка** (ад грэч. *topos* ‘месца’, ‘мясцовасць’ і *онума* ‘імя’). У сваю чаргу, тапонімы раздроблены на віды: айконімы (назвы населеных пунктаў), гідронімы (назвы водных аб’ектаў), харонімы (назвы тэрыторый), урбанонімы (назвы ўнутрыгарадскіх аб’ектаў) [1].

Большасць імён мае мэту – абазначаць, вылучаць адзін аб’ект, з якім яны суадносяцца (намінацыйна-ідэнтыфікуючая функцыя), канатацыя ў іх адсутнічае. Адна і тая ж назва можа абслугоўваць некалькі розных аб’ектаў, што прыводзіць да паўтаральнасці і варыянтнасці найменняў. Паэтычныя онімы, наадварот, найчасцей утрымліваюць разнастайныя характарыстыкі.

Уласныя імёны ўтвараюць значную частку любога слоўніка і ўяўляюць сабой не проста вялікую функцыянальна і сацыяльна значную і маркіраваную ў культурна-гістарычным плане лексіку, але і спецыфічныя яе састаўныя па лінгвістычных параметрах (своеасаблівасць семантыкі матываваных асноў, фанетыкі, арфаграфіі, словаўтварэння), таму прыцягваюць да сябе ўвагу розных даследчыкаў – гісторыкаў, географіаў, этнографіаў, у тым ліку і мовазнаўцаў.

Анамастыкон складваецца гістарычна і не застаецца нязменным. Беларускімі вучонымі назапашаны багаты анамастычны матэрыял, што тэарэтычна асэнсаваны і абагульнены ў працах такіх даследчыкаў, як М.Я. Грынблат, М.В. Бірыла, В.А. Жучкевіч, В.П. Лемцюгова, Р.М. Казлова, Ф.М. Янкоўскі, А.М. Катонава, П.У. Сцяцко, Я. Н. Рапановіч, Г. К. Усціновіч, Я.М. Адамовіч, А.Ф. Рогалеў, І.Я. Яшкін, Г.М. Мезенка, В.В. Шур, Г.А. Іванова і інш.

У апошнія гады прыярытэтнымі сталі даследаванні рэгіянальнай тапанімічнай лексікі, вывучэнне якой дазваляе выявіць сутнасць разнастайных працэсаў у дадзеным рэгіёне. Аналізу онімаў Усходняга Палесся прысвяцілі свае работы Р.М. Казлова, А.Ф. Рогалеў, Т.М. Багаедава, Г.А. Іванова, аўтар гэтага артыкула.

Лексіка-семантычны аналіз айканіміі Гомельшчыны яскрава паказаў нам вытокі яе фарміравання [2]. Але карціна, мы лічым, будзе няпоўнай, аднабаковай, калі пакінуць без увагі тыя найменні, у якіх адбыліся структурныя змены або якія былі ў свой час па розных прычынах перайменавання. Наша ўвага будзе скіравана менавіта на такіх онімах. Мы вызначым умовы, прычыны і спосабы перайменаванняў у айканіміі на базе фактычнага матэрыялу гомельскага рэгіёна.

Працэс перайменаванняў у айканіміі Беларусі, у тым ліку і на Гомельшчыне, можна ўмоўна падзяліць на два перыяды: да 1917 г. і пасля 1917 г.

Да 1917 года, як сведчаць разнастайныя гістарычныя крыніцы, назвы населеных пунктаў мяняліся рэдка. Іх не заўсёды можна нават абазначыць перайменаваннямі. На Гомельшчы-

не, напрыклад, у онімах у асноўным адбываліся спрашчэнні або структурныя пераафармленні: у найменнях маглі змяняцца галосныя фанемы: в. *Загораны* (да 1847 г.) – *Загорыны*, в. *Малешкавічы* (да к. 17 ст.) – *Мялешкавічы* (Маз.); зычныя фанемы: в. *Коўшыцы* (*Котчыцы*) (к. 17 ст.) – *Кошчыцы* (К.). У шэрагу айконімаў у к.17, пач. 18 ст. адбылася замена суфіксаў: в. *Бярозавічы* – *Беразнякі* (Нар.), в. *Савін* – *Савічы* (К.) або памянялася структура: в. *Беласарокі* (*Белья Сарокі*) – *Белая Сарока (Нар.), п. *Рудыя Белкі* – *Рудабелка* (Акц.) (складаныя трансфармаваліся ў састаўныя і наадварот). Удасканальванне онімаў дасягалася шляхам камбінацыі розных з’яў: в. *Айцюцавічы* (*Айцючыцы*) (да 1917 г.) – *Вялікія Аўцюкі*, в. *Цыдавічы* – *Цідаў* (чаргаванне зычных або галосных фанем і замена суфіксаў), в. *Авадовічы* (*Малыя Вадовічы*) – *Вадовічы* (знікненне прыстаўнога галоснага і змена структуры) (К.), в. *Брысаўшчына* – *Барыскавічы* (змены ў корані і замена суфіксаў) (Маз.), в. *Шарэнькі* (*Сярэйкі*, *Шкрэйкавічы*) – *Шарэйкі* (чаргаванні зычных і галосных фанем у корані, замена кораня і суфіксаў) (К.).

Змена ўтваральных асноў з рознымі лексічнымі значэннямі ў найменнях сустракаецца не часта: паселішча *Ельск* (з пач. 16 ст.) (мяркуецца, ад назвы зніклага воднага аб’екта Елы ці Елкі [3, с. 62] – *Каралін* (з к. 18 ст.) (у гонар дачкі павятовага маршалка Мацея Казіміра Аскеркі – Караліны) – *Мікалаеўск* (*Мікалаеў*) (1915-1917) (у гонар імператара Мікалая II) – з 1931 г. афіцыйна зноў *Ельск*.

Структурныя пераафармленні назваў на сучасным этапе ў параўнанні з першым перыядам (да 1917 г.) займаюць нязначнае месца. Адною з прычын структурных змен з’яўляецца зліццё блізкіх адносна месца размяшчэння населеных пунктаў у адзін. У найменнях апускаліся дыферэнты, што ў былых састаўных айконімах звычайна выражаліся антанімічнымі прыметнікамі, і захоўваліся толькі азначаемыя кампаненты: пп. *Бліжняе і Дальняе Заляддзе* – *Заляддзе*, вв. *Верхнія і Ніжнія Казловічы* – *Казловічы* (Гом.), *Вялікія і Малыя Бабровічы* – *Бабровічы* (К.). Пераафармленні былі выкліканы і ўзнікненнем побач новых населеных пунктаў, якія неабходна было адрозніваць ад існуючых, або знікненнем старых. Крытэрыем адрознення паслужылі ўдакладняльныя элементы ці іх адсутнасць. У выніку в. *Алешкаўка* (мясц. *Алішэўка*) цяпер называецца *Старая Алешкаўка* (побач узнікла в. *Новая Алешкаўка*) (Л.), в. *Баршчоўка* ў Лоеўскім р-не – *Новая Баршчоўка* (*Новабаршчоўка*) (непадалёку знаходзіцца в. *Баршчоўка* Рэчыцкага р-на), в. *Галоўчыцы* – *Старыя Галоўчыцы* (узнікла в. *Новыя Галоўчыцы*) (Петр.), в. *Захаркі 2* – *Захаркі* (перастала існаваць в. *Захаркі 1*) (Е.), в. *Лутава* – *Новая Лутава*, так як існуе в. *Старая Лутава* (Л.).

Зрэдку змененыя назвы сведчаць аб памяншэнні памераў населеных пунктаў: в. *Кавалькі* – раней *Кавалі*, в. *Слабодка* – раней *Бярозаўская Слабада* (К.).

У адзінкавых онімах структура, наадварот, ускладняецца, але, на жаль, замена не заўсёды дасканала прадуманая. Так, в. *Кругавец* (да 1920 г.) стала *Кругавец-Калініна* (Добр.). Адсюль вынікае, што аб’ект названы не ў гонар М.І. Калініна, а адбылося аб’яднанне двух суседніх пунктаў, аднак гэта не адпавядае сапраўднасці. З 1964 г. да назвы п. *Алёс* (*алёс* ‘альховае балота’) дадаецца азначэнне-мемарыял *Чырвоны* (Добр.). Тапанімісты правамерна адносяць падобныя назвы да “кур’ёзных наватвораў” [4, с. 12]. Цяжка рэканструяваць і архаічную лексему *весь* ‘сяло, вёска’ ў афіцыйнай назве в. *Дзвесніца* (Акц.) па той прычыне, што ў беларускай мове адсутнічае прэфікс –дз. Мясцовы ж варыянт *Звесніца* дапамагае правільна вызначыць матываваную аснову, якая ў рускамоўным напісанні гучала як *Двесніца* (картагэка найменняў на беларускай мове адсутнічала ўвогуле), затым перадалі яе па-беларуску шляхам асіміляцыі па мяккасці гука [д].

Як бачна, такія пераафармленні вядуць да спрашчэння структуры айконіма (састаўныя шматслоўныя трансфармуюцца ў аднаслоўныя) ці, наадварот, да яе ўскладнення, калі простая назва набывае розныя азначальныя кампаненты.

Пасля Вялікай Кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі ў тапаніміі, у прыватнасці, для новых пасяленняў прызначаліся іншыя назвы, прасякнутыя пафасам, а таксама пракацілася хваля перайменаванняў, уздым якой прыпаў на 20-я, 30-я і асабліва 60-я гады 20 ст., якія адзначаны як “масавы крыжовы паход на беларускую тапанімію” [5, с. 56]. Многія старыя найменні не адпавядалі ідэалогіі маладой Савецкай краіны. Гэта тычылася ў першую чаргу груп айконімаў, утвораных на базе рэлігійнай лексікі, немілагучных назваў, онімаў, звязаных з

імёнамі першапаясенцаў – заснавальнікаў населеных пунктаў, або з пэўнымі гістарычнымі падзеямі да 1917 г. Разам з найменнямі знікалі багатыя звесткі з нашай гісторыі, знішчалася беларуская нацыянальная тапанімія. Для замены падбіраліся словы з ідэалагічнай нагруккай. Гэта былі словы-сімвалы, словы-ідэалы, словы-гегемоны [6, с. 8]. Многія з іх ушаноўвалі памяць аб кіраўніках Камуністычнай партыі і Савецкай дзяржавы, героях грамадзянскай і Вялікай Айчыннай войнаў, кіраўніках міжнароднага рабочага руху, знакамітых вучоных, пісьменнікаў. У сусветнай жа практыцы справядліва лічыцца, што чым больш старажытная паводле часу ўзнікнення назва населенага пункта, тым яна найдаражэйшая. Захоўваючы традыцыйныя тапанімічныя назвы, мы пакідаем тыя масткі, якія звязваюць сучаснае з мінулым, бо кожны такі разбураны масток, як слушна заўважае Л.М. Лыч, — гэта дзірка, калі не прорва ў нашай гістарычнай памяці [5, с. 4]. Як трэба ставіцца да атрыманых ад папярэдніх пакаленняў геаграфічных назваў, нас накіроўвае “Большая Советская Энциклопедия”, у 26-м томе якой запісана: “Тапанімія – важная крыніца даследавання гісторыі мовы... дапамагае аднавіць рысы гістарычнага мінулага народаў, вызначыць межы іх рассялення, аб'екты вобласці былога распаўсюджвання моў, геаграфію культурных і эканамічных цэнтраў, гандлёвых шляхоў і г.д.” [7, с. 92]. Прыходзіцца з вялікім шкадаваннем канстатаваць, што на Беларусі слушная думка гэтага аўтарытэтнага даведніка не ўлічвалася. Сёння шчырая любоў людзей, якія дакрануліся да багатай тапанімічнай спадчыны сваіх продкаў, выяўляецца ў публікацыях Л.М. Лыча, В.П. Лемцюговай [5, 8] і інш.

Працэс перайменаванняў не абмінуў і тапанімію Гомельшчыны.

Першая іх хваля ў рэгіёне пачалася адразу пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі, у 20-я гады. Напачатку ў полі зроку прадстаўнікоў мясцовых улад апынуліся найменні рэлігійнай тэматыкі. Гэта быў крок у падтрымку курсу новай Савецкай дзяржавы – выкараніць з памяці людзей усё, што звязана з Богам (успомнім зруйнаванне храмаў, цэркваў, манастыроў) і выхаваць новае пакаленне атэістамі. У адзначаны час на Гомельшчыне былі скасаваны толькі тры найменні рэлігійнага характару, утваральная аснова якіх называе такую пасаду людзей праваслаўнага культу, як *поп* (свяшчэннік): в. *Папоўка*, цяпер *Леніна* (Добр.), в. *Папоўская Рудня*, цяпер *Рудня-Каменева* (Л.), п. *Папоўка – Акцябр* (цяпер не існуе) (Х.).

У 30-я гады перайменаванне назваў гэтага тыпу атрымала працяг: в. *Панкі* імянуецца *Акцябр* (Жл.), в. *Папоўка – Першамайск* (Л.), п. *Папоўкі – Палессем* (Рэч.), вв. *Святое – Кірава* (Жл.) і *Першамайск* (Рэч.), в. *Святоцк – Дзяржынск* (Нар.).

У 60-я гады 20 ст. тэматычнае кола скасавання назваў рэлігійнага характару пашыраецца. Так, ліквідуюцца і онімы, у аснове якіх знаходзяцца тыпы культавых збудаванняў, устаноў: в. *Капліца – Горная* (Маз.), п. *Крыжовы Лог – *Чырвоны Лог* (Добр.), в. *Манастыр – Саснавец* (Петр.), в. *Царкоўе – Саўгасная* (Б.-К.).

У 70-я гады зафіксаваны адзіны выпадак перайменавання назваў вызначанай тэматыкі: в. *Багуславец* стала *Грачыхіна* (Х.). 9-га кастрычніка праваслаўныя святкуюць з'яўленне Сергію Раданежскаму Божай Маці ў суправаджэнні апосталаў Пятра і Іаана Багаслова (у народзе – свята *Багуслаў*). Мы ж мяркуем, найменне хутчэй за ўсё адантрапанімічнага паходжання, ад слав. імя *Багуслаў* 'слава Богу', суфікс *-ец* мае памяншальнае значэнне (невялікае па памерах).

Але такія онімы не былі ліквідаваны поўнасьцю, бо і па сённяшні дзень у тапаніміі Гомельшчыны жывуць айконімы в. *Дзякавічы* (*дзяк* 'ніжэйшы царкоўны служыцель у праваслаўнай царкве; псаломшчык'), в. *Папоўцы* (Рэч.), в. *Святое* (Жл.), в. *Скіток* (*скіт* у праваслаўных манастырах 'жыллё для манахаў пустэльнікаў, размешчанае адалена ад манастырскага будынка; стараверскі манастыр або пасёлак манастырскага тыпу ў глухой пустэльнай мясцовасці'). Хваля перайменаванняў амаль не закранула айконімы, у аснове якіх знаходзіцца лексема *курган* 'высокі старадаўні магільны насып' (захаваліся чатыры найменні, што абслугоўваюць 8 аб'ектаў): пп. *Курган* (Б.-К., Жл.), в. *Курганіца* (Карм.), вв. *Курганне* (Б.-К., Жл., Раг.), п. *Курганне* (Карм.), п. *Курганы* (Гом).

Сацыяльна-эканамічныя ўмовы жыцця нашых далёкіх продкаў былі нялёгкімі, каб выжыць, яны пастаянна вучыліся змагацца і з неспрыяльнымі прыроднымі з'явамі. Участак за участкам адваёўваўся ў балот, лясоў, аднак не заўсёды цяжкая праца давала станоўчыя выні-

кі. Часам глеба аказвалася неўрадлівай, балоты працягвалі наступаць на *новіны* ('новыя ўчасткі зямлі, новыя землі'), таму для наймення онімаў не заўсёды знаходзіліся прыгожыя словы. Гэта было апраўданым, так як адлюстроўвала "змест самога жыцця" [5, с. 7]. У выніку з'явіліся населеныя пункты п. *Макранкі*, цяпер *Брацкі (Браг.), в. *Маішарына*, цяпер *Усход*, *Пустынькі*, цяпер *Ясная Рошча*, п. *Пясчаная*, цяпер *Калініна* (Чач.), в. *Сырнік* (*сырны* 'сыры, пераўвільготнены'), цяпер *Антоніў* (Добр.), в. *Таніла*, цяпер *Акцябрская* (Жл.). Прычынай перайменаванняў у гэтай групе онімаў з'яўляецца іх "немілагучнасць", яны не ўвасаблялі ў сабе сучаснае жыццё. Такі ж лёс спасцігнуў некаторыя айконімы, у аснове якіх ляжалі прыкметы тагачаснага ландшафту і тапаграфіі: в. *Блудзім* (якая губляецца, пятляе) – *Дзенісовічы* (К.), п. *Вугал – Зялёны Востраў* (Гом.), п. *Гальніца* (ад *гала*) – *Дуброва* (Раг.), в. *Качай-Балота* (каля дрыгвяністага балота) – *Рассвет* (Акц.). У разрад зневажальных былі залічаны найменні, у якіх увасобіліся рысы характару, паводзін першапаясенцаў, іх знешні выгляд: в. *Злодзін – Чырвонабарэжжа* (Лельч.), в. *Плутыўка – Чырвоны Партызан* (Добр.), п. *Слепы* (людзі з вузкімі вачыма) – *Знаменка* (Жытк.), в. *Хапаны – Раманіўка* (Раг.), в. *Хітрыкі – Новая Яцкаўшчына* (Чач.), в. *Хлусы – Някрасава* (Ветк.); іх на той час матэрыяльная культура і матэрыяльнае становішча: в. *Галодная* (бедная, недастатковая для задавальнення патрэбы ў сродках жыцця) – *Новаіваніўка* (Ветк.), в. *Гараваха* (людзі ў ёй гаруюць) – *Першамай* (Петр.), п. *Курані – Рассвет* (Рэч.), в. *Лапці – Майская*, цяпер у мяжы г. Мазыр; адметнасці навакольнага грунту: в. *Гноеў – Віць* (Хойн.), в. *Гразліва – Баравічы* (Нар.), п. *Гразючка – Някрасаў* (Гом.). Дрэннае веданне крыніц узнікнення некаторых айконімаў таксама прывяло да іх перайменавання. Так, в. *Куця Слабада* атрымала назву *Дварэцкая Слабада* (знаходзіцца каля в. *Дварэц*) (Раг.). Аднак лексема *куця* мае некалькі значэнняў. У дадзеным выпадку размова ішла пра памер вёскі (*малая, кароткая*, а не іран. *абмежаваная*).

Знікла і назва п. *Амерыка* (цяпер *Савецкі, Савецкая*) (Жл.), якая нагадвала аб капіталістычнай краіне з высокім узроўнем сацыяльна-эканамічнага развіцця і якую "даганялі", але не змаглі "дагнаць і перагнаць" Саветы. А найменне сведчыла аб месцазнаходжанні пасёлка ў дачыненні да буйнага населенага пункта Старая Рудня, цэнтра сельскага савета (за чыгункай, наводшыбе). Вясной у час паводкі пасёлак з усіх бакоў акружаецца вадой і на самой справе нагадвае мацярык.

Перайменаваннем падвергліся і айконімы, звязаныя па сваім паходжанні з назвамі фауны і флары: в. *Ваўковіцкі Крупец* імянуецца *Урыцкае* (Гом.), в. *Воўчае – Калінавае* (Е.) (раней каля населеных пунктаў вадзілася шмат ваўкоў), п. *Барок – Надзея* (Добр.). Чужамоўнай (палалізаванай) з'яўляецца афіцыйная форма *Хойнікі* (былыя *Хвойнікі*).

Шмат найменняў было выкрэслена ў сувязі з тым, што яны адлюстроўвалі гістарычную спадчыну. Першымі былі перайменаваны назвы тых вёсак, у якіх захаваліся прозвішчы, як лічылі мясцовыя ўлады, прыгнятальнікаў народа. Так, в. *Радзівілавічы* (мясц. *Радзілавічы*) стала *Дзяржынскай* (Лельч.) (Радзівілы – найбуйнейшы магнацкі род ВКЛ, у склад якога ўваходзіла і Беларусь), в. *Раманава – Барбой* (Ветк.), пазней і в. *Раманіўка – Мірнай* (Раг.) (напамінак аб дынастыі царскай сям'і Раманавых). Затым былі скасаваны айконімы, у матывацы якіх бачыліся імёны цароў або былі апелятывы-тытулы: п. *Каралёўка* імянуецца *Чырвонай Хачэмляй* (цяпер не існуе) (Б.-К.).

Перайменаваннем падвергліся онімы, што ўвасаблялі тагачасныя тыпы паселішчаў: п. *Гарадок – Вінаградаўка* (Л.). Старадаўні апелятыў *гарадок* – дэрыват ад *горад* – знайшоў шырокае адлюстраванне ў летапісах, граматах, хроніках, справавых дакументах і абазначаў 'невялікія ўмацаванні ці невялікія ўмацаваныя пасяленні' [5, с. 87- 88]. Гэта тычылася і айконімаў, матываваных лексемамі *двор*: п. *Двор – Чырвоны Араты* (мясц. *Красны Араты*) (Х.), *Двор-Гарадзішча – Тэльман* (Бр.) (*двор* – сельская баярская сядзіба, якая была распаўсюджанай, вядомай у час развіцця феадальнага землеўладання); *засценак*: в. *Засценак Дуброва – Перадавая* (Раг.) (апелятыў *засценак* вядомы як 'невялікі пасёлак або хутар дробнай шляхты, якая арандавала землі, што не ўвайшлі ў сялянскія надзелы' [5, с. 130]). Найменне *Маёнтак* (цяпер *Садовая*, Раг.) нагадвала аб зямельных уладаннях польскіх памешчыкаў, іх сядзібах. Некаторыя з іх сведчылі аб змаганні беларусаў з прыгнятальнікамі за вольнае, незалежнае жыццё: в. *Ліствінская Слабада – Мархлеўск* (Х.), в. *Слабада – Надтачаўка* (Нар.). Насельніцтва слабод

(пасёлкі ці група пасёлкаў) вызвалалася ад прыватнай залежнасці [5, с. 53]. Патрэбна адзначыць, што айконімы тыпу *Слабада*, *Слабодка* ў пераважнай большасці захаваліся (існуе 14). На жаль, некаторыя айконімы адэтнанімічнага паходжання таксама перайменаваны: п. *Закрэўе* (ад *крэваў*, *кравічоў*) называецца *Араты* (Б.-К.), в. *Мазуры* – *Паляжач-Гара* (Петр.), в. *Чэхі* – *Гарохава* (*Гарохаў*) (К.). Заменены нават онімы, што ўзніклі на базе лексікі адзначанай групы: в. *Ліхтэ́рня*, дзе жылі продкі немцаў-арандатараў (ад ням. *das Licht* 'святло, агонь, асвятленне' > *ліхтэр* 'невялікае судна, прызначанае для пагрузкі і разгрузкі вялікіх суднаў ці для мясцовых перавозак', 'пласкадоннае судна, якое аблягчае вялікае судна', фармант *-ня* можа сведчыць аб вытворчасці такіх суднаў) стала *Чырвоная Ніва* (мясц. *Красная Ніва*, цяпер злілася з г. Хойнікі), в. *Эрштэрмай* (яўр. *Erstermai* 'Першае Мая') – *Адраджэнне* (Жл.). Гістарычныя факты сцвярджаюць, што ў 1722 г. сюды прыехаў з Пецярбурга А.І. Остэрман, якому ім'янным указам цар Пётр дараваў частку зямель і в. Папаратнае. На ўсход ад вёскі ў дзвюх вярстах узнікла сядзіба *Остэрманск*, затым *Эрштэрмай* (склад пасяленцаў быў з яўрэяў).

У 20-я – 30-я гады вынішчалася ўсё, што нагадвала аб "ворагах" Сталіна і яго акружэння, у тым ліку і айканімічныя назвы: *Пасёлак імя Бухарына* стаў *Калініна* (Б.-К., цяпер не існуе) і *Першамайскі* (Ветк.), п. *Троцкі* – *Новы Дварэц* (Раг., цяпер зліўся з в. Дварэц).

І ўсё ж практыка найменняў і перайменаванняў у гонар вядомых людзей працягвалася: п. *Берасцяны Завод* (*Берзавод*) – *Чапаеўск* (Лельч.), п. *Брылёва* – *Мічурынская* (*Мічурынскі*) (Гом.), в. *Ваўковіцкі Крупец* – *Урыцкае* (Гом.).

Праз некаторы час, у асноўным у 60-я гады, нязначная колькасць заідэлагізаваных онімаў знікае: п. *Асветнік* – *Днепрык* (Рэч.), п. *Зорка* – *Зялёная Рошча* (Раг.), в. *Молат* – *Каменка* (Раг.). У гады знаходжання на пасадзе першага сакратара ЦК КПСС М.С. Хрушчоўва, так званай "хрушчоўскай адлігі" (1953–1964 гг.), калі дзейнасць Сталіна і яго паплечнікаў атрымала пераацэнку і шырокі адмоўны рэзананс, на Беларусі пераймяноўваюцца ўсе населеныя пункты, звязаныя з яго імем і імёнамі некаторых яго аднадумцаў: в. *Варашылаў* – *Бярозавы Гай* (Петр.), п. *Сталіна* – *Мірны* (Гом.), п. *Сталінец* – *Вішанскі* (Гом.).

Спынілі сваё існаванне асобныя онімы, у якіх былі зафіксаваны прозвішчы, мянушкі першапасяленцаў, заснавальнікаў населеных пунктаў: п. *Данілаў Рог* – *Чырвоны Рог* (Х.), в. *Дзюрдзеў* – *Камсамольск* (Рэч).

Узбудыненне некаторых населеных пунктаў за кошт аб'яднання з бліжэйшымі дало магчымасць замяніць былыя онімы новымі: пп. *Батрак* і *Буды* – *Ільіч* (мясц. *Ілліч*) (Петр.), вв. *Клёсін* і *Стары Майдан* – **Бярозаўка* (Нар.), вв. *Пугачы* і *Слабодка* – *Новыя Дзятлавічы* (Гом.), вв. *Новая* і *Старая Быч* – *Акцяброва* (Карм.).

У шэрагу айконімаў найменні змянялі неаднаразова: в. *Быкі* – *Будзёнаўск* – *Знамя* (Добр.), в. *Жаробнае* – *Вуснянка* – *Чкалава* (Гом.), маёнтак *Каралін* – *Анзельманава* (у гонар памешчыка І.І. Ансельма, яго ўладальніка) – в. *Камуна*, цяпер у мяжы г. Ельск, п. *Малахаўскі* – *Белы Морг* – *Светлы*, *Пасёлак імя Сталіна* – *Дняпровец* – *Лугавы*, в. *Сталіна* – *Папоўка* – *Акцябр* (Б.-К.).

У выніку працэсу перайменаванняў былі згублены, на жаль, рэліктавыя найменні рэгіёна, такія як, напрыклад, в. *Маргі*, што перайменавалі ў *Ельнічкі* (Св.), п. *Белы Морг* – *Светлы* (Б.-К.). Найменні суадносіліся са старажытнай адзінкай вымярэння зямельных плошчаў у Польшчы, Літве – *морг*, якая раўняецца 0,71 гектара. На геаграфічнай карце Гомельшчыны адсутнічаюць онімы, матываваныя лексемай *майдан* (п. *Майдан* – *Хваенск* (Жытк.), в. *Стары Майдан* – **Бярозаўка*, Нар.), што абазначала 'плошчу, дзе адбываюцца сходы, кірмашы', 'адкрытую прастору, поле, адкрытае месца для размяшчэння пабудов'. Айконім *Абрэзы* (цяпер *Сцяг Працы*, Гом.) адлюстроўваў пасяленне людзей на пакарочаным, абрэзаным, паменшаным у параўнанні з іншымі зямельным участку. Назва п. *Купча* (стала *Новы Свет*, Б.-К.) сведчыла, што зямля пад забудову была ў прыватным карыстанні, выкупленая.

Адносна спосабаў перайменаванняў можна адзначыць наступнае: у ранг нормы ўзведзена з'ява замены айконімаў утваральнымі асновамі з іншымі лексічнымі значэннямі. Новаўтварэнні па структуры былі аднаслоўныя (простыя, зрэдку складаныя) і шматслоўныя: в. *Рассвет*, в. *Чырвонабярэжжа*, п. *Новае жыццё*. Базай для замены паслужыла анамастычная і апелятыўная лексіка абмежаваных тэматычных груп.

Найбольш актыўнымі выступаюць групы, утвораныя ад антрапонімаў – прозвішчаў знакамітых дзеячаў ці імёнаў і прозвішчаў людзей, што не заўсёды мелі якое-н. дачыненне да населеных пунктаў, – шляхам афіксацыі: вв. *Бумажкова, Дзяржынск, Чапаеўка*, пп. *Ленінец, Мічурынскі*; радзей – трансантрапанімізацыі: в. *Роза Люксембург*, пп. *Ільіч, Нарыманаў, Тэلمان*. Сустрэкаюцца адзінкавыя выпадкі транстапанімізацыі: вв. *Віць, Палессе*.

Прадуктыўна задзейнічаны ў працэсе перайменаванняў адапелятыўныя ўтварэнні (многія лексемны ўспадкаваныя з рускай мовы). Значную групу ў іх складаюць онімы, матываваныя лексэмамі, што адлюстроўваюць важныя моманты з рэвалюцыйных падзей, дасягненні народа ў будаўніцтве новага жыцця (назвы-мемарыялы): вв. *Акцябрская, Мірнае, Пабеднае, Перадавая, Саўгасная*, пп. *Араты, Юбілейны*. Таксама пашырана ў акрэсленай падсістэме група намінантаў, прадстаўленая назвамі расліннага свету: вв. *Дубравіна, Калінаўка, Саснавец*, пп. *Бярозавы Гай, Вінаградаўка, Зялёны Сад, Паддуб’е, Ясная Рошча*.

Менш сустракаецца онімаў, матываваных асаблівасцямі навакольнага ландшафту і тапаграфіі: вв. *Горная, Каменка, Паляжач-Гара*.

Для намінацыі другой групы выкарыстоўваліся афіксальныя ўтварэнні (в. *Акцяброва*), і ўтварэнні сінтаксічным спосабам (п. *Новае жыццё*), лексіка-семантычная дэрывацыя (вв. *Дуброва, Рассвет*, пп. *Акцябр, Вазраждзенне, Луч, Надзея*).

Атрыманыя ўзамен чужыя для беларускай мовы назвы не падпарадкоўваліся граматычным законам нашай мовы. Многія з іх тыпу *Акцябр, Акцяброва, Акцябрская, Барба, Вазраждзенне, Луч, Новакузнечная, Пабедна, Пабеднае, Рассвет, Рассветная, Рошча, Уютны* былі ўтвораны на базе рускай лексікі, асобныя характарызаваліся паўтаральнасцю: *Адраджэнне* (Жл. (2), Раг.), *Акцябрск* (Акц., Жл. (2), Рэч., Чач.), *Барэц* (Ветк., Гом., Жл., Л., Рэч. (2)), *Калініна* (Акц., Бр., Б.-К. (3), Гом. (2), Добр., Карм., Рэч., Х.), *Першамайск* (Б.-К., Жл., Лельч., Л., Рэч.(2), Х., Чач.), *Рассвет* (Акц., Добр., Жл., Рэч., Чач.). Не ўлічваўся той факт, што ад некаторых айконімаў цяжка ўтварыць ад’ектонімы (прыметнікі) і катайконімы (назвы жыхароў). Гэта нялёгкая справа знаходзілася часта ў руках прадстаўнікоў мясцовай улады, якія не валодалі спецыяльнымі ведамі па тапаніміцы.

Як бачна, беларускай тапаніміцы, у тым ліку і гомельскаму рэгіёну, былі прычынены значныя страты, таму нас чакае руплівая праца па адраджэнні народных назваў. А для гэтага мы павінны прызнаць дапушчаныя памылкі і мець жаданне іх выправіць незалежна ад тэрміну даўнасці, быць разважлівымі ў дачыненні да спадчыны папярэдніх пакаленняў. Першыя крокі ў гэтым накірунку нашымі тапанімістамі ўжо зроблены. Так, нарматыўны даведнік “Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь” (на сённяшні дзень выдадзены матэрыялы Мінскай, Гродзенскай, Гомельскай і Магілёўскай абласцей [4, 9, 10]) уключае корпус усіх без выключэння назваў паселішчаў (існуючых і зніклых) у іх сапраўдным беларускім гучанні і правільным напісанні з адлюстраваннем спосабаў перадачы на рускую і іншыя мовы з улікам багатага вопыту, назапашанага міжнароднай практыкай па ўнармаванні ўласных геаграфічных найменняў [4, с. 14 - 15]. Выданне захоўвае і першасныя назвы перайменаваных населеных пунктаў як перспектыву паэтапнага вяртання сапраўдных гістарычных, але беспадстаўна знішчаных онімаў, што дазволіць “пазбавіць нашу айканімію ад усяго наноснага, штучнага” [4, с. 23] і ўзнавіць у першую чаргу тыя, што маюць багатую гісторыю, згадваюцца ў старажытных летапісах, навуковай і мастацкай літаратуры.

Колькасныя паказчыкі перайменаваных з 1917 г. айконімаў Гомельшчыны змешчаны ў наступнай табліцы.

Табліца – Колькасныя паказчыкі выніку перайменаванняў айконімаў Гомельшчыны

Раёны Гады	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1980	Усяго па раёнах
Акц.	1	1		2	2			6
Бр.	1	5						6
Б.-К.	11	13			11			36
Ветк.	2	6			1			9

Гом.	2	5		2	13			22
Добр.	4	4	1		8			17
Е.	4	4			1		1	10
Жл.	1	4			9			14
Жытк.				1	2			3
К.	1	2		1	11			15
Карм.		1		1	4			6
Лельч.		2	2		7			11
Л.	1	4			2			7
Маз.					2			2
Нар.	1	3			6			10
Петр.		3			6			9
Раг.	2	6			10	1		19
Рэч.		8	1		4	1		14
Св.	9	2			2			13
Х.	4	3	2		4	1		14
Чач.	2	3			5	1		11
Усяго:	46	79	6	7	110	5	1	254
Усяго найменняў 254 (11,9% ад 2637 зафіксаваных)								

З усяго сказанага вынікае наступнае:

1 Тапанімічная лексіка ўвабрала ў сябе гістарычныя факты з жыцця палескага краю і павінна з'яўляцца іх надзейнай захавальніцай для нашчадкаў, быць недатыкальнай. Яна ўяўляе сабой каштоўны матэрыял для выхавання маладых пакаленняў.

2 Нягледзячы на гэта беларуская тапанімія беспадстаўна разбаўлялася русіфікаванымі назвамі, што тлумачыцца некампетэнтным падыходам не дасведчаных у галіне тапанімікі людзей.

3 У выніку ў працэсе перайменаванняў найменняў прынесена значная шкода нашай духоўнай спадчыне, згублена нацыянальная спецыфіка, рэліктавыя назвы.

4 Вывучэнне і вяртанне першасных найменняў населеных пунктаў, якія, на шчасце, захаваны лексікаграфічнымі крыніцамі, дазволіць узнавіць тыя “своеасаблівыя масткі”, што звязваюць сучаснае з мінулым.

Abstract. The paper considers structural changes and the process of renaming in the iconomy of Gomel region, determines the conditions in which the changes took place and establishes the reasons and the ways of renaming.

Умоўныя скарачэнні

Акц. – Акцябрскі раён, Бр. – Брагінскі раён, Б.-К. – Буда-Кашалёўскі раён, в. – вёска, Ветк. – Веткаўскі раён, Гом. – Гомельскі раён, Добр. – Добрушскі раён, Е. – Ельскі раён, Жл. – Жлобінскі раён, Жытк. – Жыткавіцкі раён, К. – Калінкавіцкі раён, Карм. – Кармянскі раён, Лельч. – Лельчыцкі раён, Л. – Лоеўскі раён, Маз. – Мазырскі раён, Нар. – Нараўлянскі раён, п. – пасёлак, Петр. – Петрыкаўскі раён, Раг. – Рагачоўскі раён, Рэч. – Рэчыцкі раён, Св. – Светлагорскі раён, Х. – Хойніцкі раён, Чач. – Чачэрскі раён.

Літаратура

1. Подольская, Н.В. Словарь русской ономастической терминологии [Текст] : науч. изд. / Н.В. Подольская. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Наука, 1988. – 192 с.
2. Багамольнікава, Н.А. Тапанімія Гомельшчыны: структурна-семантычная характарыстыка : манаграфія / Н.А. Багамольнікава; навук. рэд. А.А. Станкевіч.– Гомель: “ГДУ імя Ф. Скарыны”, 2008. – 242 с.

3. Рогалеў, А.Ф. Назвы Бацькаўшчыны (тапанімія Беларусі) / А.Ф. Рогалеў. – Гомель: Барк, 2008. – 216 с.
4. Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь: Гомел. вобл.: нармат. давед. / Н.А.Багамольнікава [і інш.]; пад агул. рэд. В.П.Лемцюгавай. – Мн.: Тэхналогія, 2006. – 382 с.
5. Лыч, Л.М. Назвы зямлі беларускай [Тэкст] / Л.М. Лыч. – Мн.: Універсітэцкае, 1994. – 126 с.
6. Рапановіч, Я.Н. Слоўнік назваў населеных пунктаў Гомельскай вобласці. [Тэкст]: слоўнік / Я.Н. Рапановіч; рэд. П.П. Шуба. – Мн.: Навука і тэхніка, 1986. – 240 с.
7. Большая Советская Энциклопедия. [Текст] у 30 т. / Т. 26: Т –У [гл. ред.А.М. Прохоров]. – М.: Сов. Энциклопедия, 1977. – 622 с.
8. Лемцюгова, В.П. Роздум над лёсам і правапісам беларускіх уласных геаграфічных назваў [Тэкст] / В.П. Лемцюгова // Звязда, 3, 4 і 5 красавіка 2002.г.
9. Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь: Мін. вобл.: нармат. давед. / І.А. Гапоненка, І.Л. Капылоў, В.П. Лемцюгова і інш.; пад агул. рэд. В.П.Лемцюгавай. – Мн.: Тэхналогія, 2003. – 605 с.
10. Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь: Гродзен. вобл.: нармат. давед. / І.А. Гапоненка, В.П. Лемцюгова, Л.Л. Янушкевіч і інш.; пад агул. рэд. В.П.Лемцюгавай. – Мн.: Тэхналогія, 2006. – 471 с.

Гомельский государственный
университет им. Ф. Скорины

Поступило 03.06.09